

Мр Ивана Лучић-Тодосић¹

ГЕНЕАЛОГИЈА² ‘НАРОДНОГ ХЕРОЈА’, ОДРЕЂИВАЊЕ ОКВИРА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ХЕРОЈСКОГ ЛИКА УНУТАР КАТЕГОРИЈА ‘ЗВАЊА’ И ‘ОРДЕНА’ КАО КОДА ВРЕМЕНА

Апстракт: Дискурси³ о народним херојима испуњавали су у југословенском друштву функцију представљања најистакнутијих и најхрабријих личности који су оличавали борбу југословенских народа против фашизма. Издвојени из борачке партизанске масе и партијског активног кадра, који се супроставио окупатору за време Другог светског рата, за генерације које су их следиле представљали су ултимативне борце за слободу, и идеје једнакости и братства и јединства. Изабрани и обележени, постали су важан део култа партизанског ратовања и обележје социјалистичке Југославије. У разореној земљи, оставили су бројне трагове, у сећањима на хероје, наративима, споменицима и херојској социјалистичкој ономастици институција и топонима (географији хероја). Да би се народни хероји сместили у тип и постали херој-знак морали су прво бити одређени, унутар постављене норме. Нормирање народних хероја одвија се у времену и кроз постављање услова за избор појединачног херојског субјекта. Услове за избор народних хероја одредила је комунистичка партија, али и околности у којима су се нашли, настојећи да сваком тренутку пружи адекватан оквир у односу на захтеве које су друштво и време постављали пред будуће народне хероје.

Кључне речи: лик народног хероја, херојска биографија, фигуре сећања, звање народни херој, орден народног хероја

¹ todosic@gmail.com

² Појам генеалогije се у овом случају користи двостуко, генелогija као потрага за ‘породичном историјом’ као емотивно идентитетском категоријом и кроз идентификацију извора који нам помажу приликом тумачења категорија лика народног хероја, пружајући најшири одговор на питање: „ко може да буде народни херој?“

³ Дискурс даје стварности значење, вредносни суд и контекст. Заједно са наративима (облик дискурса који се позива на причу), у различитим доминантним носиоцима информација, који обликују друштвену стварност, улази у дискурзивну формацију. За епоху постмодернизма историја је само још један дискурс.

У овом раду размотрићу генеалогичку категорију и појма лика ‘народног хероја’ кроз елементе његове историјско-културне продукције и репрезентације (кроз звање и орден), који су одредиле оквир за процес хероизације личности из НОБ-а у Југославији у току и након Другог светског рата. Ликове народних хероја посматрам као културну категорију која настаје у процесу догађаја-акције-реакције-нормирања-означавања-репрезентације, да би се рефлектовали у визуелно-нартивним биографским дискурсима који преносе и деле искуства рата. Изабране личности добијају карактеристике и ореол лика хероја, обележене су звањем и орденом, а њихови свакодневни животи постају животи хероја. Оно што одваја живот хероја рата од живота обичног борца, јесте узорност коју ови ликови преносе каснијим генерацијама. Тако њихово искуство, пренето у наратив о херојима, и исказано у ономе што хероји раде, херојској акцији и херојској смрти, постају идеални модели југословенских хероја. Француски филозоф Жил Делеузе (Gilles Deleuze 1968) указао је на постојање додирне тачке историје и митологије која се догађа у језику, у процесу митологизације или стварању мита коришћењем историјских чињеница и људи. А амерички социолог Орин Клап, први је приметио, да је, у друштвеном животу, херој увек идеални лик, легенда, која се јавља у областима живота где постоји усмереност на јавни интерес, односно на догађаје који у себи садрже драму и људски интерес. (Klapp 1948, 135). Народног хероја у југословенском друштву издвајала је симболичко-социјална хијерархија али и друштвене функције и статус који су заузимали живи народни хероји.

Када се говори о ‘народним херојима’ као о историјској категорији, о народним херојима Југославије, мисли се пре свега на групу лица којима је ово признање додељено за хероизам испољен у Другом светском рату.⁴ Они су одликовани и промовисани као представници високо цењеног ратног а касније послератног и државног признања, које је обухватало доделу Звања и Ордена народног хероја. У периоду социјалистичке Југославије развијен је био државни култ народних хероја, који се огледао у његовој свеприсутности у животу становника Југославије, додељену помоћу по-

⁴ Ова категорија се током свог постојања мења и у себе укључује и ликове који представљају симболичке браниоце југословенства/југословенске идеје - политичке и територијалне - у лику амбасадора Владимира Роловића, коме је орден постхумно додељен два дана, након што су припадници Хрватског народног отпора (ХНО) извршили атентат на њега, 7.4.1971. године у Амбасади у Шведској. Роловић је био учесник НОБ-а, и носилац Партизанске споменице 1941. Као и лик последњег Народног хероја Југославије Милана Тепића, мајора ЈНА, који је добио орден и признање 19.11.1991. године „за изваредан подвиг у борби против непријатеља приликом њиховог напада на касарну ЈНА у Бјеловару”.

стављања рата као кључног ослонца за живот у миру⁵, као и свечаног обележавања догађаја, личности из рата, и њиховим контролисаним упливом у популарну културу.

Од званичног успостављања звања Народни херој Југославије, у току Другог светског рата, до његовог гашења и нестанка, распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, почетком деведесетих година, звањем и Орденом народног хероја одликовано је укупно 1322 лица⁶.

За намену овог рада посматрани су ликови југословенских народних хероја кроз дискурс о ‘народном хероју’, који је формиран и коначно уобличен⁷, крајем педесетих година двадесетог века. Настао је као резултат описа и репрезентације свих, до тада⁸, именованих и проглашених народних хероја, у херојским биографијама сакупљеним у Зборнику народних хероја Југославије. Биографије из Зборника представљају хероје преко текста и фотографија лица хероја, стварајући у тој синтези њихове херојске ликове, онако како су их видели приређивачи текстова и како су читаоцима представљали ко су југословенски народни хероји.

Стварање, проглашавање хероја било је део је шире – државне политике митотворства⁹ коју је, уз политичку присилу, користила владајућа комунистичка партија, као помоћно средство владања у послератној Југославији. Мртви народни хероји су, у народу и партији, прихватани као природни израз одавања почаст истакутом погинулом члану породице, групе, док су живи народни хероји постајали, и касније били личности које су заузимале највише државне и војне функције, и *de facto* вршили функције управљања државом.

Иза напора да се сакупе подаци о појединачним херојима, структурирају и да оквир за бројне ликове народних хероја, стала је друштвено политичка

⁵ Дуго је у Југославији у јавно-политичком дискурсу била у употреби синтагма „живимо као да ће сто година бити мир, а припремајмо се као да ће сутра почети рат”

⁶ Ордени за ратне заслуге додељивани су у СФРЈ, све до јула 1981. године.

⁷ Први пут је крајем педесетих година начињен напор шире друштвене заједнице, одличене у издавачком предузећу Омладина, а посредно у друштвено-политичкој организацији СКОЈ-у, да се на једном месту нађу и представе сви југословенски народни хероји.

⁸ Процес одабира и проглашавања народних хероја, углавном је завршен до средине педесетих година 20. века. До изласка из штампе првог Зборника народних хероја Југославије, 1958. године, било је проглашено 1307 народна хероја.

⁹ Политичко митотворство је иначе својствено свим идеологијама и политичким режимима, у одређеној мери. Француски социолог Морис Албваш, први је приметио да друштвене групе конституишу памћење, тако што одређују шта је достојно помена и како ће то бити запамћено. За одржавање односа моћи у друштву није свеједно ко жели кога или шта да запамти и зашто?

организација СКОЈ-а¹⁰, и издавачко предузеће „Омладина“. Приређивачи биографија сведочили су о великом подухвату, и напору да прикупе податке о свим народним херојима. Посвећене омладинце чудила је и чињеница да за један велики број хероја, готово једну трећину, није било записа, нити података. Иако је процес проглашавања народних хероја текао више од десет година, приређивачи биографија, приметили су да „у Југославији се нико пре рада на Зборнику није систематски бавио прикупљањем података о свим народним херојима наше земље (није се чак ни сигурно знало колико хероја имамо)“. (Петровић 1957, 1002)

Скоро невероватно звучи изнети податак да се за готово 500 народних хероја, за нешто више од десет година након рата, готово губи траг, и да су сведочења и подаци за 2/3 народних хероја „оскудни и непроверени“, али су накнадним интервенцијама аутора биографија допуњени и обликовани. Очигледно је да је овде реч о мртвим народним херојима. А овај брзи заборав наговештава да су наративи о херојима, у форми биографског записа, настали због живих, а не због мртвих хероја. Касније допуне и технике које су коришћене у прикупљању података за обликовање лика ‘народног хероја’ могу се посматрати и као својеврсни етнографски податак (запис), прикупљен у контакту са личностима и организацијама које су имале или су развиле непосредни интерес да се прича о хероју доведе у везу са историјским наративом.

„У прикупљању материјала користили смо многе расположиве изворе: историске архиве Савеза комуниста, државне и друштвене архиве, архиве музеја и организација Савеза бораца, писме и изјаве комитета Савеза комуниста срезова и општина, објављене публикације и чланке, изјаве и причања појединаца – другова и рођака народних хероја. Понекад само за реченицу, за један податак, обављени су многи телефонски разговори и вођена дуга кореспонденција. Морамо рећи – све је ишло доста тешко. Од рата је прошло готово петнаест година / рођена браћа не могу више о свом брату да кажу многе важне биографске податке из рата. А колико се тек писам вратило из разних сеоских, општинских и средских комитета Савеза комуниста или Савеза бораца са по пет-шест откуцаних редова о човеку – хероју и са једном кратком реченицом на крају, која опомиње: ‘То је све што смо могли прикупити...Нико у срезу не зна више од овога...’“ (Петровић 1957, 1003)

Сами аутори сматрали су да је рад на писању биографија својеврстан подвиг и да представља одавање заслуженог признања највреднијим појединцима, и чија је смрт омогућила новим генерацијама живот у слободи.

¹⁰ Приметно је да се група која се старала за бележење и одржавање традиција Другог светског рата, временом променила, од СКОЈ-а до СУБНОР-а.

Једном записани текстови, постали су вулгата¹¹, а херојске биографије фиксиране у званичним наративима. „Када је нека историја вулгате, ми тешко разликујемо оно што се стварно догодило од онога што није могло да се не догоди, у име веродостојности тих ствари.“ (Vejn 1992, 18) Непроверљивост и оскудност извора о неким народним херојима није умањила веровање у њихова херојска дела и херојски лик, нити умањила поштовање над њиховом жртвом. Једном уобличени текстови постали су стандардизоване универзалне биографије свих именованих и проглашених народних хероја. Њихове биографије тако добијају вредност канона¹². Биографије у Зборнику чине тако, својеврсни пресек стања, тачку у којој су испуњени захтеви за стварањем истоветних форми наратива који сведоче о испуњењу херојске мисије народа Југославије у Другом светском рату. Са њима је такође заокружен процес хероизације партизанске борбе у Другом светском рату и уобличени нови херојски културни модели.

Од прикупљених података, обликовани су ликови хероја, чија је предвиђена намена било обликовање и чување ликова у колективном сећању, „да се за генерације које долазе сачува од заборавља мноштво података о једном изврдном хероизму, о једном времену које је издигло и обогатило наше народе“. (Петровић 1957, 1002). Давање оквира херојском лику и истакнутог места у јавном сећању нације, створили су својеврсне ‘фигуре сећања’¹³ (Assmann 1995, 2005). Функција фигура сећања, почива на складиштењу памћења унутар колективног сећања. Колективно сећање везано

¹¹ Антички писци историје, и све до новог века, сматрали су да је историјска истина била вулгате коју посвећује слагање духова током векова. Слога посвећује истину, углед писца и црквену традицију, сматра Пол Вејн. Историја преписивањем само добија на истинитости. Вулгата представља прихваћен текст. (Vejn 1992)

¹² Канон - реч грчког порекла, настала одређеног израза из јеврејског („кане“) и асирског језика („кану“) која је представљала одређену меру. Библијски закон у општем смислу рече, затим начела вере, црквену доктрину, списак или листу, садржај књиге, хронолошку табелу и слично. Значење појма канон, често у световном језику, подразумева да је нешто озваничено и признато као такво са вишег нивоа и да не трпи интервенције и промене. Тако да у извесном значењу канонски одређује да је нешто заштићено од промена са више истанце, као и да се о евентуалним променама мора разложно и дуго већати, пре него што се оне усвоје или одбију, од стране групе која је надлежна за њихово одржавање. Често сам, у разговорима са савременицима, срела мишљење да биографије народних хероја највише подсећају на хагиографије, приче из живота светаца. Обе врсте текстова одликује највиши степен прихватања веродостојности, канон.

¹³ Оне настају у процесу памћења, идентитета и стварања традиције (Assmann 2005, 61–62) То су културом уобличене друштвено обавезне слике памћења. Оне обележавају центре гравитације колективног памћења и његове носеће склопове.

је искључиво за стајалиште неке стварне и живуће групе. Фигуре сећања су „истовремено модели, примери и нека врста поучних позоришних комада (*Lehrstücke*). У њима се изражава опште држање групе; оне репродуцирају не само прошлост него дефинирају његово бивство, њихова својства и слабости.“ (Assmann 2005, 46). Приређивачи су очигледно били свесни још једне функције која је била намењена младим поколењима преко ликова хероја, интегративне функције, јачања патриотских осећања кроз примере узорних живота и узорних смрти које су хероји положили за своју земљу:

„желели смо да допринесемо да ликови наших хероја постану светли узорни којима ће се васпитавати поколење младих Југословена, да постану жива врела југословенског социјалистичког патриотизма.“ (Петровић 1957, 1002).

Оквир за анализу културне конструкције и типологије лика народних хероја, налази се у документима¹⁴, која прописују услове и правила за избор народних хероја, а посредно степен прихватљивости одређених радњи које треба да испуни лице које ће постати народни херој. Радње, стања, догађаји и најшире ратне улоге, чине оквир за херојски лик, позитивно су вредновани од стране предлагача и представљају задату норму. Оне, у форми упуства, одређују ко и под којим условима може да постане народни херој.

У погледу звања и ордена народног хероја познате су чињенице које су везане за његов настанак, изглед, време и разлоге додељивања, као и имена и званичне биографије личности које су га добиле. Доступни подаци део су званичне историографије и државне културе нове Југославије¹⁵. Поред тога појављују се и представе о народном хероју из заоставштине колективног сећања, која се формирају у наративима живих хероја, сабораца и савременика хероја, као одраз духа времена а која трпи утицаје тренутне друштвене и политичке ситуације. Прва похвала за херојски чин (херојско дело) објављена је у Билтену Врховног штаба, у првим данима оружаног сукоба:

„Изражавамо нашу похвалу партизану омладинцу који је у сукобу с немачким фашистичким окупатором код Јагодине убио из митраљеза 11 фашистичких

¹⁴ Реч је о легислативи која је уређивала услове за добијање звања и ордена народног хероја - о одлукама, указима, објашњењима, упуствима и законима, а који су доношени и ступали на снагу у периоду од 1941. – 1955. године.

¹⁵ Државна или званична култура, интегрисала је у себе слике и обрасце из прошлости који нису одударали од званичне верзије прошлости, која је била намењена за описе улога и идентификације значајних личности и догађаја. Била је у служби државне политике и широко постављене владајуће партијске структуре.

војника и 7 ранио. Овај храбри чин нашег младог партизана заслужује највеће признање које заслужују народни хероји.“¹⁶

Анонимни партизан претеча је народног хероја, а његов херојски чин узор за партизанске борце. Одређен је и непријатељ у лику фашистичких војника. А вешто руковање оружјем и херојски чин (победа над непријатељем, његово онеспособљење – убиство и рањавање) донели су му похвалу и признање, али, чини се, не и звање народног хероја, чак ни у годинама када су се звања почасно додељивала.¹⁷

У Билтену Главног штаба НОП-а јављају се и кратки извештаји под насловима: Пали за народ смрћу хероја, Пали у борби смрћу хероја, Погинули смрћу народног хероја.¹⁸

Звање (назив) народни херој појављује се јануара 1942. године, у *Одлуци о установљењу* (наређење) Врховног штаба Народноослободилачке, партизанске и добровољачке војске (ВШ НОП и ДВ), објављеној је у Билтену Врховног штаба бр. 12–13 за децембар 1941. – јануар 1942 године. Према овој одлуци звање народни херој је „*највеће признање за борце, командире, команданте и политичке комесаре, који се својим јунаштом и пожртваности у борби против окупатора и домаћих издајника нарочито истакну.*“ (Rudež 1987, 17)

Након 19–20 месеци партизанског ратовања, после битке на Сутјесци, након пет непријатељских офанзива, 15.08.1943. године, Указом Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, установљен је Орден народног хероја Југославије. Ова одлука, „Указ о одликовањима у народноослободилачкој борби“¹⁹, практично је одобрена и потврђена на Другом заседање АВНОЈ-а у Јајцу. (Rudež 1987, 19)

Прво звање народног хероја добио је почетком 1942. године Петар Лековић, заменик команданта Првог батаљона друге народноослободилачке партизанске ударне бригаде²⁰:

¹⁶ Билтен главног штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије, број 1, 10.08.1941. у Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том II, Београд 1949.

¹⁷ Међу народним херојима из Јагодине и околине нисам пронашла ни једног хероја који има наведено херојско дело.

¹⁸ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том I.

¹⁹ Овим указом уставновљена су прва одликовања нове Југославије. Уз Оден народног хероја (НХ) то су били : Орден партизанске звезде (ПЗ I и II реда), Орден народног ослобођења (НО), Орден за храброст (ОХ), Медаља за храброст (МХ) и Орден браства и јединства (БЈ) (Rudež 1987, 18)

²⁰ На предлог ВШ НОП и ДВ Југославије, а „по одлуци ЦК КПЈ”

„даје се назив народног хероја заменику команданта у једном батаљону II пролетерске НОУ бригаде, другу Петру Лековићу, који је кроз читаво време од 9 месеци свога учешћа у борби против окупатора у редовима партизана показао велику храброст, пожртвованост и оданост Народноослободилачкој борби, и у којој је починио више јуначких подвига.“²¹

Петру Лековићу је ово признање додељено за живота. Он је био ветеран из Првог светског рата и по годинама био је и остао један од најстаријих народних хероја. У партизане је дошао са своја три сина, а погинуо је јуна 1942. године у борби.

Након погибије њему је, наредбом Врховног штаба, по други пут (7. августа 1942), „присвојен“ (додељен) назив народног хероја. У образложењу је истакнуто да је „назив народног хероја добио још за живота због својих јуначких подвига“, и да је „носећи ово признање чинио нова јунаштва и као херој погинуо код Гацка у борби са Италијанима и четницима, јуна месеца ове године.“

Ово дупло звање или потврђивање може да укаже на битну карактеристику у настајању/појављивању првог народног хероја, његову очекиваност и препознатљивост међу члановима групе, првенствено међу борцима, што је било од значаја за политичку организацију која је хероја присвајала као свог. Иницијално, његов статус ратника из Првог светског рата, већ потврђује патриотизам у националним оквирима, а порекло и патриотски чин у ком у рат води своја три сина, сведоче о патријархалности, поредку и статусу у заједници који овај лик заузима. Ово су биле неке од одлика битних за стварање симболичких веза између борбе српског народа испољене у Првом светском рату и борбе партизана, што је помогло идентификацији становништва са циљевима њихове борбе.

Тада је, истом наредбом, за народне хероје проглашено је још девет партизанских руководилаца и бораца: Саво Беловић, Анте Јонић, Раде Кончар²², Шпиро Мугоша, Ђуро Петровић, Данило Солдатић, Младен Стојановић, Здравко Челар, Симо Шолаја, и одата је пошта „свим оним многобројним борцима, командирима, командантима и политичким комесарима који су пали херојском смрћу у досадашњој борби, испунили свој дуг пред народом и постали овековечени за будућа поколења“.²³

До установљења Ордена већ је било проглашено 22 народна хероја.²⁴

²¹ Билтен главног штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије, Бр.12–13 од децембра 1941. – јануара 1942.

²² Међу њима је и Раде Кончар, секретар КП Хрватске, стрељан у Шибенику маја 1942. године

²³ 8. Билтен ВШ број 17–18–19, август 1942.

²⁴ Са установљењем ордена сви дотадашњи носиоци звања народног хероја (укупно 22 лица), добијају Орден народног хероја. Што се тиче бораца чија смрт

Настојања да се још у току рата ограничи и дефинише лик потенцијалног народног хероја, може се пратити кроз препоруке за идентификовање хероја у документима, прво Врховне команде партизанске војске, а затим и кроз послератну законску регулативу која уређује ову област.

Према једној одредби из „Указа о одликовањима у народноослободилачкој борби“, Орден се додељује „за осведочена херојска дела на бојном пољу и херојско држање пред непријатељем“. Прописано је да Орден аутоматски добијају они који су до тада добили звање ‘народни херој’ (што је, до тада, било 23 особе, од којих су у животу биле 2).²⁵ Овим се формализује звање народни херој, и пројектује у ранг државотворних инсигнија, оних које заснивају нову заједничку државу. У току 1944. године, формално је, уместо назива народни херој, у одлукама Председништва АВНОЈ-а, коришћена одредница орден народног хероја, и симболички додељиван орден, мада ордени још нису били израђени. Од проглашених 29 лица (22 погинула и 7 живих), у 1944. години, само маршалу Титу, уместо ордена, додељен је назив народног хероја. (Rudež 1987, 20)

Октобра 1944. године донета су два документа којима су, поред намена, регулисана и друга важна питања у вези са одликовањима. Први документ, „Објашњења“, донело је Персонално одељење Повереништва за народну одбрану Националног комитета ослобођења Југославије 3. октобра и упутило га главним штабовима и штабовима корпуса.

У „Објашњењима“ намена ордена је модификована и дато је објашњење коме је он намењен, па се тада за Орден народног хероја предлажу

*„најистакнутији борци и старешине, најистакнутији организатори, пионери наше војске који су пали на бојном пољу, у затворима и логорима. Предлажу се живи борци и старешине који су нарочито познати и популарни по својим херојским делима, који су у сваком погледу беспрекорно чисти људи, који већ данас живе у свести народа као хероји“.*²⁶

је у извештајима Билтена забележена под насловима ‘Пали за народ смрћу хероја’, ‘Пали у борби смрћу хероја’, ‘Погинули смрћу народног хероја’, занимљиво је да су и они проглашени народним херојима али знатно касније, што може да укаже напостојање неке „мане” или недостатка код ових херојских личности или на првобитно не препознавање њиховог херојског дела.

²⁵ Мада је Указом о одликовању у НОБ-у из 1943. године било предвиђено да до тада проглашени народни хероји добију Орден, а да сва одликовања додељује Врховни командант на предлог ВШ и АВНОЈ-а, када су стигла прва одликовања додељивало их је Председништво АВНОЈ-а на предлог Врховног команданта НОВ-а и ПОЈ-а. Одредба о томе унета је касније у текст Указа о одликовању, а објављена је фебруара 1945. године.

²⁶ Што може да укаже да није било довољно имати херојска дела, већ да се за испуњење услова, који је поставила КПЈ, тражило да потенцијални херој (жив

Ово указује да за добијање ордена и звања ‘народни херој’ није био довољан услов имати херојска дела, већ се захтева и одређена етичност за испуњење услова (‘беспрекорно чисти људи’) што као неопходни предуслов за посебну вредност захтева и од чланова патријархаланих сеоских и тзв. грађанских друштава. Овде је изведен још један значајан услов за избор ‘народног хероја’, да херој може да постане она особа која је свести народа већ прихваћена као херој. Односно да је процес селекције већ прошао, а да се признањем он само потврђује.

„Објашњења“ су целовит нормативни акт о одликовањима. „Објашњења“ су послата штабовима, односно јединицама НОВ-а и ПОЈ-а, а већ 14. 10. 1944. године, председник Националног комитета ослобођења Југославије и повереник за народну одбрану маршал Југославије Јосип Броз Тито доноси други, сличан докуменат под назвом „Упуства о начину предлагања и додељивања ордена.“ У уводу „Упустава“, ордени се одређују као израз високе награде за личне заслуге појединаца, као и заслуге јединица у борби против непријатеља. „Упуства“ се дају с циљем да ордени говоре о својој намени, тј. *„да их добију заслужни појединци, јединице и организације“* и *„да се још више подигне борбена способност наше војске“*.

При крају рата постављају се допунски услови, дају се „Упуства о начину предлагања и додељивања ордена“ и полако се фокус са херојског дела, и херојског лика широко прихваћеног у народу помера ка ‘личним заслугама појединаца’ и ‘заслугама војних јединица у борби против непријатеља’. Да је дошао крај рата види се по томе што се говори о заслугама и заслужним појединцима, јединицама и организацијама. И да сада процес производње хероја улази у фазу стварања престижа и статуса, односно да се наставља са избором хероја рата у времену које треба да означи његову комеморацију и слављење. Тако хероји постају већ погинули борци, као и живи учесници рата, који су у новим околностима заузели одређене позиције у друштву. Носиоци друштвених функција, народни хероји, осим што свој хероизам носе из учешћа у рату, настављају живот народног хероја на темељима које им је направио мртви херој. Апотеоза мртвог народног хероја, које се одвија преко успостављеног државног култа, комеморација партизанским жртвама рата и подизањем споменика, ствара око преживелог хероја ореол „живог божанства“. Живи народни херој био је и учесник сведок, који је активно, кроз своје деловање, наставио да учествује у стварању лика народног хероја.²⁷

или мртав) нема никакву мрљу на својој личности (‘беспрекорно чист лик’) која би указивала на његове недоличне мотиве или недолично понашање, као и да га је његова борбена јединица прихватала као вођу.

²⁷ Ови хероји постају актери приче о ‘народном хероју’ тек након своје смрти. Тада се њихова животна прича може посматрати у контексту херојске приче којој по историјској одређености припадају. Поједини живи хероји, каснијих година,

Овај период избора одликује се највишом позицијом ордена народног хероја, у хијерахији Државних ордена, као и функцијом и престижом у друштву коју доноси статус народног хероја, живим народним херојима. Нова власт бира своје хероје, она има ексклузивно право одлуке ко је најистакнутији борац, пионир, организатор народног устанка и вођа, командант и политички комесар, у јединицама народноослободилачке војске. Обележавајући и прослављајући хероја, обележава значајне догађаје из непосредне прошлости и смешта их у контекст борбе против фашизма.

Херојска смрт је први довољан разлог за ступање у ред хероја. Но није свака смрт иста. Овде се јавља мотив праве и исправне смрти. *‘Смрт на бојном пољу, у затворима и логорима’* је смрт достојна хероја и светла смрт. Смрт (хероја), херојска смрт и мученичка смрт, означавају у стварности и симболички различите категорије. Доносилац норматива најшире одређује места смрти хероја, али не и критеријуме за херојску смрт.

Други очигледан и довољан разлог је углед, способност вођства и положај у војној хијерархији. У „Упутствима“ се тако наводи да Орден народног хероја *„добијају најистакнутији јунаци наше војске, најистакнутији пионири и организатори народног устанка и народно ослободилачке војске, који су пали на бојном пољу, у затворима и логорима, или који су још живи, чија дела и имена морају бити овековечена као пример данашњим и будућим поколењима.“* У овом документу је извршено прво рангирање одликовања. (Rudež 1978, 21–22)

Први „Закон о ордењима и медаљама Демократске Федеративне Југославије“ донет је месец дана након ослобођења земље, 12. јуна 1945. године. Закон садржи начелну одредбу према којој су одликовања знаци признања за заслуге учињене народима Југославије у рату и у миру и за изградњу Демократске Федеративне Југославије. Такође регулише питања надлежности при додељивању ордена:

„...одликовања додељује Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије на сопствену побуду или на предлог појединих министра владе; за време рата, одликовања „за војничке заслуге“ даје и министар народне одбране, а по овлашћењу председника АВНОЈ-а, и команданти армија и корпуса.“ (Rudež 1978, 29)

На основу овог закона, прве статуте донео је Президијум Народне Скупштине 3. септембра 1946. године, али не за сва до тада установљена

променом односа у државној заједници, као и променом система вредности, који теку упоредо у свим Републикама, мењају своје исказе о ратном искуству партизана и мотивима догађаја, осећајући јаку приврженост вредностима своје националне заједнице. Тако они потврђују своју локалну и националну приврженост, или настављају да следе пут политичке изврности из времена социјализма.

одликовања. Поред намена и описа поједних одликовања, овим статутом била су утврђена права и обавезе одликованих (за Орден народног хероја пописане су и повластице), као и друга питања. (Rudež 1978, 29) Први статут Ордена НХ (1946) – овим орденом „*одликују се борци и руководиоци Југословенске армије који су се истакли беспримерним хероизмом у борби против народних непријатеља и као такви представљају оличење јунаштва, поноса и славе наше армије, који су по својим карактерним особинама чисти, светли и омиљени у армији и народу.*“ (Rudež 1978, 48)

Закон о одликовањима из 1955. године, поново је унео измене за одређивање заслуга помоћу којих се идентификује и бира ‘народни херој’, тако да се сада Орден народног хероја – „*додељује борцима и старешинама ЈНА и другим појединцима који су се истакли извредним јуначким подвизима у борби против непријатеља и који служе као нарочити пример јунаштва*“ (Rudež 1978, 49)

Одлуке о проглашавању народних хероја формално су вршили: Централни комитет КПЈ на предлог Врховног штаба, до Другог заседања Авној-а 29.11.1943. године; Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије, на предлог Врховног штаба; Президијум народне скупштине СРЈ – од 1945. – 1953. године; Председник СРЈ – од почетка 1953. до 1979. године.

Одлуке о проглашавању народног хероја, односно о додељивању Ордена народног хероја и других ордена достављане су штабовима војних јединица радио– везом, објављиване су у партизанској штампи, као и преко Радио-станице „Слободна Југославија“ која је емитована из Москве. Ова станица је и у току 1942. и 1943. године објављивала вести о проглашавању народних хероја.

Осим што је повећавао углед добитника и његове породице, за ово одликовање биле су предвиђене бенефиције. Већ приликом установљења предвиђене су „*новчане бенифиције и специјалне повластице*“, за носиоца и за његову породицу“, које су после рата прецизније дефинисане и остварене. Носилац ордена стицао је следећа права (према Статуту из 1946): месечни новчани износ од 1.000 динара, колико су у случају његове смрти добијали и породица, супруга и деца и родитељи. Примећује се да су родитељи мртвих народних хероја били најзаштићенија категорија, јер су ова примања остваривали све до своје смрти (супруга до преудаје, и деца до пунолества). Остале повластице су се односиле и на бесплатну возњу јавним превозом, бесплатно лечење у здравствени установама и погреб о државном трошку.

Материјализација звања ‘народни херој’ је орден народног хероја (медаља). Орден је специфичан знак који заузима своје место у коду обожавања хероја. Орден, полисемична реч, од лат. *ordo*, –*inis*, значи ред, уређење, верско или световно удружење, које има утврђена правила (статут).²⁸

²⁸ „Орден” у; Петар Скок. Етимолошки речник хрватског или српскога језика, Загреб, 1984.

Одликвати се у нечему, има значење као и разликовати се по нечему, али првенствено у позитивном значењу и контексту. Сам чин одликовања, представља

„почасно даривање и одавање признања за учињене заслуге/услуге владару, држави или друштву. Оно се састоји од признања које за одређене заслуге, правним актом (одлуком, указом), додељује држава и спољњег знака (знаци, инсигнија) тог признања. Одликовања²⁹ које додељује држава су орден и медаље и споменице. (Rudež 1987, 9)

Одликовања из Другог светског рата у Југославији, појавила су се после великих битака-офанзива на Неретви и Сутјесци, 15.08.1943. године.

Признање херојског идентитета, путем ордена и медаља фиксира се и на нивоу визуелног знака. Он упућује на елементе који су од значаја за разумевање херојског кода његових ствараоца. Ликовна решења за прва одликовања нове Југославије припремана су у Јајцу, после Другог заседања АВНОЈ-а. Требало је да одразе карактер народнослободилачке борбе и да симболишу храброст, слободу, братство и јединство југословенских народа. Идеје за ликовна решења давали су и руководиоци НОП-а. Скице, а затим и цртеже – израдио је Ђорђе Андрејевић-Кун, сликар из Београда, а рељеф Антун Аугустинчић, вајар из Загреба. Априла 1944. године Војна мисија НОВ Југославије упућена је у СССР. Са члановима мисије путовали су Павле Савић и Антун Аугустинчић, који је у Москву носио гипсане моделе одликовања и затим са совјетском мајсторима – граверима радио на њиховом коначном обликовању.³⁰ Модел за први тип Ордена (који је израђен у СССР-у) направио је Антун Аугустинчић, а модел за други тип Ордена урадио је Франо Динчић, вајар из Београда.

Обрасци одликовања били су готови 25.06.1944. године, када је отпочела производња у Московској ковници новца. Прва пошиљка одликовања за НОВ Југославије упућена ја авионом 8. септембра исте године, преко Калиновке и Барија. (Rudež 1987, 19) Прва испорука садржала је 218, а друга

²⁹ Прва домаћа одликовања настала су у Црној Гори и Србији, половином 19. века. У Црној Гори је искована прва сребрена Медаља за храброст, уместо руских медаља које су до тада додељиване, јуна 1841. године. Његош је већ почетком 1847. године установио ново одликовање – Медаљу за храброст Милош Обилић, која је познатија под именом Златна медаља Обилића. Ова медаља је у Кнежевини и Краљевини Црној Гори била највеће, најцењеније одликовање. Занимљиво је да су, у рату са Турцима 1876–1878, борци у црногорским четамa сами бирали по двојицу најхрабријих. (Rudež 1987, 12)

³⁰ Према необјављеном запису Велимира Стојанића, члана Војне мисије НОВЈ у Москви. (Rudež 1978, 13)

258 Ордена народног хероја. Како је од 1942. године до краја 1944. године проглашено 67 народних хероја, јасно је да је унапред припремљена већа количина овог ордења. Тако су ордени чекали хероје, али њих није било. У току 1945. године проглашено је још 96 народних хероја, у 1946. години шест народних хероја, у 1947. години један народни херој, у 1948. години пет народних хероја, у 1949. години четрдесетосам народних хероја, а у 1950. години један народни херој.

То никако није значило да је, у послератној Југославији, постојала ‘инфлација’ ордена и звања, већ напротив. У периоду када је дошло до наглог повећања додела других војних одликовања и признања за заслуге из Другог светског рата, опала је потражња за додељивањем ордена народног хероја. Да ли се радило о постављеним високим захтевима за избор хероја, или је рад на изградњи лика и култа Јосипа Броза Тита, учинио хероје рата посредним учесницима у друштвеној драми? Вероватно су оба ова елемента учествовала у паду потражње за херојским ликовима. Поред тога извесно је да, за државни апарат, због догађаја 1948. године, прихватљиви модели, узорци за будуће хероје, нису више били руски хероји и партизани.

Статут Ордена народног хероја (из 1946. године) предвиђао је да се Орден израђује од патинираног злата, да буде овалног облика, да му вертикална оса буде 54мм дужине, а хоризонтална 43мм. На ивици ордена налазиле су се две пластичне гране ловоровог дрвета које је, на дну ордена, међусобно повезивала трака. Средину одличја формирали су радијални зраци различите дужине, а у њој се налазио лик борца у шињелу са пратећом иконографијом – петокраком звездом, заставом, пушком и опанцима. Имао је идентично лице и наличје и носио се на црвеној свиленој траци ширине 35мм, која је по ивицама имала танке беле пруге. (Петровић 2001)

Ордени народног хероја израђени у Совјетском Савезу, разликују се од послератних модела, које је израђивала фабрика „Браћа Кнаус“ из Загреба. Примерци ковани у СССР-у израђени су од 18-о каратног злата, тежине 32 грама, нешто већих димензија него примерци ордена који су израђивани у Југославији (43,7 x 59,3мм), и на њима нема сигнатуре произвођача и сигнатуре за племените метале. Одликовања су транспортована из Загреба у Београд и смештена у згради Народне скупштине, у Канцеларији ордена. У „Депозитном дневнику“ регистровано је примање и издавање ордења. Према Статуту Ордена народног хероја (1946) предвиђено је да се сви ордени погинулих и умрлих народних хероја чувају у Војном музеју у Београду.

Друштвени утицај који су имали ордени, мање је видљив од утицаја који су имали споменици, подизани у циљу обележавању палих хероја и хероизма у јавном простору. Ипак намена ордена јесте да буде препознатљив знак, који се производи да би означио херојску част, не више само у оквиру групе којој је директно познато његово херојство, већ сада хероја чије хе-

ројство превазилази границе његове заједнице. Ордени настоје да очувају херојски пантеон у времену и простору, било да се односе на приказане односе, извођаче или херојске вредности. Сви ордени и медаље имају комеморативну функцију и функцију обожавања хероја. Неки бележе славне битке, јединице, градове или саме хероје чине бесмртним. Ордени су значајни знаци и зато што могу да пренесу херојску комеморативну поруку не само кроз директни запис лица или предмета, већ и преко елаборирања алегоријског модела. (Makolkin 2000, 133–134) На ордену народног хероја видљиво су визуелно представљени знаци хероизма: фигура партизанског борца који наступа под заставом на којој је петокрака звезда, носећи на глави капу партизанку. Борац стоји у шињелу у усправном фронталном положају, у ставу са раширеним ногама. На ногама носи опанке (личке), а панталоне су му увучене у вунене чарапе. Опасан је редеником, а на појасу му се налази заденута бомба. У десној руци држи пушку ниско позиционирану уз ногу, а у левој руци заставу, виско уздигнуту и ослоњену на бок, која лелуја изнад његове главе и спушта се у слапу иза његових леђа.

Херојева победа огледа се у ставу, ловоровом венцу и зрацима који га обасјавају/зраче из његове херојске фигуре. Видљиви су знаци његовог порекла – опанци, чарапе и капа, његове ратне улоге – пушка и бомба, као и звезда водила под којом се реализује његово херојство.

Док су се налазили у поседу живих народних хероја, ордени су ограничено циркулисали у јавном простору, у коме се херој експонирао са својом медаљом, у пригодним приликама, у време државних празника, јубилеја НОР-а и др., и на одређеним местима. Суштински је намера да хероји носе медаље, чинећи тада (херој и његов орден) једну комплетну семиотску структуру. У јавном простору, ексклузивитет овог одликовања постигнут је његовим смештањем у Војни музеј³¹, где су ордени изложени, у простору збирке посвећене Другом светском рату, постављени у правилном распореду, преко целог једног зида просторије. У простору музеја семиотске везе ордена су контролисане помоћу ознака који одређује излагач, стављајући га на одређено место и повезујући са другим изложеним објектима.

За време трајања рата, закључно са 1945. годином, ово звање, а затим и орден добио је 151 учесник ратних операција, као и 11 странаца³². Од овог броја постхумно је одликовано њих 145. У периоду од 1946. године до

³¹ За орден народног хероја статутом је било прописано да се у случају посмртног одликовања „орден чува у Војном музеју Југословенске армије, заједно са биографијом одликованог“ (Rudež 1987, 48)

³² Одликовањем странаца орденом, друштво бира да избаци знак изван сфере уобичајене сигнификације, позајмљујући одређене квалитете од мањих и размењивих знакова, као што су новчићи, банкноте или чекови. (Makolkin 2000, 134)

1951. године ово звање је добило 63 бораца (већина, њих 60, одликовани су постхумно). Највише ордена народног хероја додељено је у периоду од 1951. до 1955. године, чак 1093 Ордена народног хероја Југославије, и то постхумно, за 701 мртвог народног хероја и за 392 жива народна хероја.

Ранг одликовања одређивао је моралну вредност одликовања у заједници која ју је створила, односно стварну вредност која му је додељена. Када је извршено прво рангирање ордена, у „Упуствима“ из 1944. године, прописано је било да се приликом ношења „ордени ређају по важности“, и највише је вреднован Орден народног хероја. То је значило да се носе на грудима по редоследу онако како су поређани у „Упуствима“. Од 1944. године до 1946. године, Орден народног хероја налазио се први у рангу међу орденима, да би се у годинама које следе, са првог спустио на треће место. (Рудеж 1978, 41)

Из прописа који су регулисали доделу звања и ордена, могу се видети услови под којим је неко постајао народним херојем. Шта се од будућих хероја очекивало и захтевало, као, и коме је било намењено ово признање. Док је у прво време херојство захтевало непосредну видљивост и опажајност, па је било предвиђено да херојство (јуначко дело) буде прихваћено од већине, у другом кругу производње хероја битније су биле заслуге. Чини се да је законодавац то препознао и на овом месту се и ломи рангирање овог звања и његов државни статус, пад са првог на треће место. Али у симболичком смислу, као израз сигнификације рата, очигледно је да су ова признања била призната и тражена, као средство друштвене промоције и да су допринела широком прихватању и симболизацији ликова социјалистичких функционера који су проглашавани народним херојима.

Литература и извори:

- Албваш, Морис** 1999. *Колективно и историјско памћење*. Р.Е.Ч., 56.2, 63–82.
- Assmann, Jan.** 2005. *Kulturno pamćenje: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme.
- Билтен главног штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије, број 1, 10.08.1941. у Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том II, Београд 1949,
- Билтен главног штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије, Бр.12–13 од децембра 1941 – Јануара 1942
- Билтен ВШ број 17–18–19, август 1942
- Vejn, Pol.** 1992. *Da li su Grci verovali u svoje mitove? Esej o tvoračkoj mašti*. Novi Sad:Svetovi
- Deleuze, Gilles.** 1968. *Differece and repetition*. New York: Columbila University Press.

- Klapp, Orrin E.** 1948. *The creation of popular heroes*. The American Journal of sociology, vol. 54, no.2, 135–141.
- Makolkin, Ana.** 2000. *Anatomy of Heroism*. New York, Ottawa, Toronto: Legas.
- Perica, Vjekoslav.** 2012. *Kult narodnih heroja i patriotska mitologija titoizma*. U: Mitovi epohe socijalizma. ed. Despotović, Ljubiša et. al., str. 93–130
- Petrovic, Ljubomir.** 2001. *Narodni heroji u Jugoslovenskom društvu 1942–1980. godine*. Vojno-istorijski glasnik, 1/ 2, str.123–134.
- Петровић, Слободан.** (ур.) 1957. *Зборник народних хероја Југославије*. Београд: Омладина
- Rudež, Stojan.** 1987. *Odlikovanja SFRJ*. Београд: Službeni list.
- „Орден“ у: Скок, Петар.** 1984. *Етимолошки речник хрватског или српског језика*. Загреб.
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том I

Primljeno:

Prihvaćeno: 23.11.2015.

Мр Ивана Лучић-Тодосић

THE GENEALOGY OF “NATIONAL HERO”: THE SPECIFICATION OF THE FRAMEWORK OF RESEARCH OF THE HEROIC CHARACTER IN CATEGORIES OF “RANK” AND “MEDAL” AS A CODE OF TIMES

Abstract: In Yugoslav society, discourses on national heroes had a function of representing the most distinguished and courageous characters of Yugoslav peoples' fighters against fascism. For the postwar generations these characters have represented the ultimate freedom fighters, and have become an important part of the Partisan cult. In order for the national hero to become a sign, and to be placed into a certain type, he initially had to be specified by a certain, internally defined norm. The standardization of national heroes happens in time and by setting of terms upon which a certain heroic subject can be selected. The terms for the selection of national heroes were defined by the current circumstances, but also by the Communist Party who sought to provide for each moment an adequate frame with reference to the requirements of the times and society concerning future national heroes.

Keywords: character of national hero, heroic biography, figures of memory, rank of national hero, medal of national hero